

BELGIE-VLAANDEREN. Wij beperken ons bij de behandeling van dit uitgebreide onderwerp tot een ontleding van de verhouding tussen het bewuste Vlaanderen, de V.B., en de Belgische Staat. Daarbij moet vooropgesteld worden dat de V.B. alvast in de negentiende eeuw niet representatief was voor de bevolking van het Vlaamse landsgedeelte. Het was een minderheidsbeweging. Daartegenover staat dat ook het kiezerkorps, het wettelijk land tot 1893 evenzeer een minderheid was. In feite was de massa van de bevolking in het Vlaamse land onmondig. In de schoot van de V.B. kunnen bij nader toezien ook weer groepen en stromingen onderscheiden worden. Anderzijds is er de Belgische Staat: de Staat „in abstracto”, in zijn juridisch, naakt bestaan, en de Staat „in concreto”, de georganiseerde, gestructureerde staat, belichaamd in zijn instellingen en zijn gezagdragers: niet alleen de regering, het parlement, de politieke partijen, maar de Kroon, de wereldlijke en geestelijke gezagdragers, de burgerlijke en militaire, de officiële en niet-officiële, kortom het Belgisch „establishment”. Aan deze staat „in concreto” ligt een staatsidee, een staats- en natie-opvatting ten grondslag.

1. **VLAANDEREN EN BELGIE 1830-1914.** De grondleggers van de Belgische Staat hebben deze geconcipieerd en uitgebouwd als een eenheidsstaat, zij hebben het bestaan van Vlamingen en Walen genegeerd, zij wilden door hun versmelting één Belgisch volk, één staatsnatie vormen. J.B. Nothomb heeft in zijn *Essai historique et politique sur la Révolution Belge* een poging gedaan om deze politiek te verantwoorden en het bestaan van een „Belgische” nationaliteit te verdedigen. Voor hem is het de staat die de nationaliteit bepaalt, hij kent alleen de staats- of wilsnatie. Door de revolutie is

de wil gebleken van het Belgische volk om een natie te zijn. Charles Rogier lichtte deze politiek toe in de Kamer: „Un corps politique ne devient nation autant qu'il a une âme nationale et jusqu'ici, nous devons le reconnaître, cette âme nationale nous manque encore... La Belgique n'a pas fait assez pour se constituer en une seule nation ayant un sentiment commun, une âme commune...” (12 augustus 1835). Omwille van de eenheid van de natie, omwille van de beoogde versmelting wordt het Frans de staatstaal en wordt heel het staatsapparaat gebruikt om de verfransing van het Vlaamse land in de hand te werken. (Bijvoorbeeld: aanstelling van Waalse ambtenaars in het Vlaamse landsgedeelte.) De officiële Franse eentaligheid van de Staat zal in stand gehouden worden tot in 1898 de Gelijkheidswet aangenomen wordt. Dit was niet de opvatting van sommige gezagdragers, van een regering, van een partij, het was de grondslag zelf van de Staat, door heel het „establishment” aanvaard.

Tegenover deze concrete Belgische Staat, tegenover deze staatsopvatting, tegenover deze bewuste poging tot natievorming staat de V.B. Het is een verhouding die b.v. niet kan gesitueerd worden op hetzelfde vlak als de verhouding tussen de politieke partijen in hun onderlinge strijd om de staatsleiding en de Staat, omdat de Belgische politieke partijen de grondslag van de staat, de staatsopvatting niet betwisten, maar aanvaardden. De V.B. is niet louter taalbeweging, omdat de taal beschouwd wordt als het kenmerk van een eigen volksbestaan, van een eigen nationaliteit. De V.B. zal zich dan ook verzetten tegen de politiek van versmelting, zal voortdurend het bestaansrecht verdedigen van het Vlaamse volk of van de Nederlandse nationaliteit. Het is een ideologisch conflict tussen het Belgisch staatsnationalisme en het Vlaams volksnationalisme, dat binnen het staatsverband twee naties, twee nationaliteiten onderscheidde en vasthield aan het bestaan van een Nederlands (Vlaams) volk. Bepalend is niet in de eerste plaats het feit, of men al dan niet een structuurhervorming van de staat noodzakelijk achtte en nastreefde, maar wel een rangorde der waarden: het feit dat men niet bereid was afstand te doen van de „rechten van het Vlaamse volk” omwille van de Staat. Hierop is de definitie toepasselijk die C.H.J. Hayes gegeven heeft van deze vorm van nationalisme: „It directs the supreme loyalty of its adherents to a community of language, customs and historic tradition” (Het richt de loyaliteit van zijn aanhangers in de eerste plaats naar een door taal, zeden en historische traditie verbonden gemeenschap). Een inzicht in dit ideologisch conflict, het juiste besef van de draagwijdte en de implicaties ervan was niet altijd, zelfs zelden aanwezig. Maar van Belgische zijde werd instinctief gevoeld dat er een fundamentele tegenstelling was die de staatsidee aantastte en dieper ging dan de gewone partijpolitieke tegenstellingen. Vandaar dat op de aanhangers van de V.B. de verdenking geworpen werd dat zij slechte vaderlanders, separatisten waren. Deze verdenking is nooit uit de lucht geweest. Voor de periode 1830-'59 onderscheidt Dr. Elias in de V.B. drie groepen of stromingen: de Groot-Nederlandse of orangistische (J.F. Willems, F.A. Snellaert e.a.); de Vlaams-nationale (H. Conscience, J.A. de Laet e.a.); de Vlaams-Belgische, traditionalistische (J.B.

David, De Foere e.a.). Hun verhouding tot de Belgische Staat was niet dezelfde. De positie van de Orangisten – de belangrijkste groep – was uiteraard moeilijk. Zij hebben de Belgische Staat aanvaard, doch van uit een eigen standpunt, dat door J.F. Willems geformuleerd werd. Hij maakte onderscheid tussen de politieke nationaliteit en de nationaliteit van afkomst (wat de Fransen noemen „nationalité de race”, voegde hij eraan toe). Volgens de eerste zijn wij nu Belgen, volgens de tweede zijn en blijven wij Nederlanders, aldus zijn redenering. Hij en zijn geestverwanten hebben hun opvattingen ingang doen vinden, in zover dat de nadruk leggen op de eenheid van de Nederlandse stam gedurende de negentiende eeuw een dominerende constante is in de V.B.

De tweede groep bestond hoofdzakelijk uit jongeren die deelgenomen hadden aan de opstand van 1830 en die uiteraard, althans aanvankelijk, in een geheel andere verhouding stonden tot de nieuwe staat. Zij ondergingen echter in sterke mate de invloed van de (oudere) Orangisten. Kenschetsend is in dit opzicht een brief van J.A. de Laet aan F.A. Snellaert uit 1839, waarin hij uitleg geeft aan het manifest tegen het verdrag der XXIV artikelen, dat hij en Conscience ondertekenden. Nu reeds worden wij voor Orangisten aangezien en de Walen zouden de Vlamingen voor verraders van staat en land uitschelden, hun vaderlandsliefde in twijfel trekken, indien wij zwegen. Er moeten flaminganten zijn die in de voorste rangen strijden, opdat de Vlamingen, zo België blijft bestaan, met gezag zouden kunnen spreken. In geval van oorlog kunnen wij wel eens de woorden van het manifest met ons bloed moeten bevestigen. Het worde dan tot welzijn van Vlaanderen gestort. Vlaanderen krijgt hier duidelijk de voorrang boven België, in de motivering van hun houding en in de eindconclusie. De derde groep, hoofdzakelijk priesters, is beslist Belgisch georiënteerd en hun Vlaamsgezindheid is voorwaardelijk, ondergeschikt aan hun Belgische staatszin. De Vlaamsgezinden hebben gepoogd de stelling ingang te doen vinden dat de Vlaamse nationaliteit de beste waarborg bood voor het voortbestaan van de Belgische Staat en dat deze zijn onafhankelijkheid ten overstaan van Frankrijk niet zou kunnen bewaren, wanneer hij een Franse staat werd. Dit was evenwel niets meer dan een wensdroom, een tactische zet. Op geen enkel ogenblik hebben zij deze opvatting kunnen doen aanvaarden. Zij zijn oprecht Belgisch gezind, zodra zij de hoop op een herstel van het Verenigd Koninkrijk opgeven, omdat zij voor alles de annexatie bij Frankrijk vrezen. Deze vrees is maar al te begrijpelijk, wanneer men bedenkt hoe sterk de annexionistische stroming was in 1830 en hoe precair het bestaan van de nieuwe staat. Zij zijn dus bereid België te verdedigen tegen de bedreiging van een aanhechting bij Frankrijk. Maar binnen de nieuwe staat ontstaat niettemin de tegenstelling, het conflict. In het Petitionnement van 1840 kwam het reeds tot uiting: „Wij hopen dat zij (= de mannen die ons bestieren) ons zullen laten gelijk de geschiedenis ons leert dat wij zijn moeten, Vlamingen, Nederduitschers, gelijk God ons geschapen heeft.” En wanneer op het Taelcongres en Vlaemsch Feest in 1841 De Reiffenberg de wens uitte het onderscheid Vlamingen-Walen te zien verdwijnen, reageert Snellaert heftig: „Neen! Waerachtig neen!

Belgen zijn wij en hopen het altijd te blijven, maer in twee verdeelingen – in Walen en Nederduitschers – gescheiden. Vruchteloos ware de worsteling tegen hetgeen eene reeks van eeuwen en het bloed der vaderen geheiligd hebben.”

Zo had ook reeds Conscience in 1838, in het voorwoord van zijn *Leeuw van Vlaenderen* gereageerd: „En men zou ons Walen maken, ons opofferen met onzen ouden stam, onze tael, onze luisterrijke geschiedenis en alles wat wij van onze vaderen geërfd hebben! Neen!”. Na contacten op het hoogste vlak te Brussel schrijft Conscience in 1843 aan Snellaert: „Men weet te Brussel zeer wel wat er in Vlaenderen omgaat en men klaagt er steen en been over de aanvallen tegen de Walen. Men is niet bereid tot toegevingen, alhoewel men weet dat niet alles in orde is, maar men vreest dat elke nieuwe toegeving nieuwe eischen zal brengen en dat de vlaamschgezinden eene zichtbare gracht zullen graven tuschen Vlamingen en Walen, hetgeen men met alle kracht wil beletten.” En in 1844, op het feest van het Taelverbond, zegt Conscience het openlijk: „Men heeft de Vlaamsche letterkundiger ten laste gelegd dat zij het vaderland willen van een scheuren.” Daar heeft men het verwijt van separatisme. J.F. Willems laat zich niet onbetuigd en verklaart met kracht: „Weg met eene nationaliteit die slechts van gisteren zou dagteekenen, die geene groei-

14. — 'S LANDS ONAFHANKELYKHEID.

Marsiel.

Wel - aen, ka-me-ra-den, ten stry-de gesmeld! voor vryheid en ee-re ge-

vochten! Grypt moedig het wa-pen, goen vy-and geteld, hoe ve-len u aen-vallen

mogten; en roepen wy moedig het vaderland aen: Dat dur-ven de vlaemsche ge-

sellen bestaen. En roe-pen wy moedig het vaderland aen: dat durven de vlaemsche ge-

sel-len be-staen.

Welaen, kameraden, ten stryde gesmeld,
Voor vryheid en eere gevochten;
Grypt moedig het wapen, goen vyand geteld,
Hoe veel u aanvallen mogten,
En roepen wy moedig het vaderland aen:
Dat durven de vlaemsche Gezellen bestaen.

Welaen, naer de grenzen, de vyand staet daer,
Daer trappien syn woeste kohorten,
Daer tart hy ons uit met bedreigend gevaer,
Gereed om op Belgie te storten;
Maer schendt hy ons grenzen, wy vallen hem aen,
Dat durven de vlaemsche Gezellen bestaen.

Wien klopt niet het harts, wien gloeit niet de
By 't voelen van d'eersten der pligten; [geest,
Ons Vaderen wezen den weg onbevreesd,
Zy zullen goen zonen zien zwichten,
Ook wy hebben liever ten onder te gaen:
Dat durven de vlaemsche Gezellen bestaen.

Wat roem goeft het leven, by ketenen dwang,
Aen enkele menschen en volken;
De bloodaert vervalt var syn ed'len rang,
Al speelde syn hoofd met de wolken;
Maer braef is de man die vooruit durft te gaen:
Dat durven de vlaemsche Gezellen bestaen.

Welaen, kameraden, wy snellen vooruit,
Ons roepen klaroenen en trommel;
Onse eer en ons regt syn onze eenige buit,
Geplukt by 't kanonnen-gedommel.
En schryve de nancef op guldene blaen:
Dat durfden de vlaemsche Gezellen bestaen.

kracht bezit, die geen wortel heeft in het voorledene.” Het is duidelijk dat hij het gemunt heeft op de Belgische nationaliteit. Wij staan onmiskenbaar van bij de aanvang voor de tegenstelling zoals Eugen Lemberg die gedefinieerd heeft tussen „dem Prinzip des Staates und der von ihm aus geformten Nation auf der einen und dem Prinzip der Sprache und Kultur, des Geschichtsbildes und Sendungsglaubens und der daraus erwarteten Nation auf der anderen Seite” (tussen enerzijds het staatsprincipe en de daaruit gevormde natie en anderzijds het principe van taal en cultuur, geschiedenis en zendingsgeloof en de daaruit ontwaakte natie). Hoe moeilijk echter de situatie is waarin de Vlaamsgezinden zich bevinden, blijkt in het revolutiejaar 1848. Willem Rogghé schrijft hierover in zijn Ge-

denkbladen: „De Vlamingen, die zich nooit meer Leopoldsgezind hadden betoond dan het juist noodig was, begrepen dat om de pogingen der Franschgezinde republikeinen tegen te werken, het noodig was den Belgischen troon te steunen.” „In die beroerde tijden... was er een overheerschende gedachte bij de strijdende Vlamingen, die van eerst en vooral het uit Frankrijk dreigende gevaar af te weren, en vervolgens, mocht de boel instorten, te trachten voor onze Vlaamsche nationaliteit te redden wat er te redden viel.” Een jaar later, wanneer het gevaar geweken is, wordt te Gent het eerste Nederlandsche Congres gehouden. De congresvoorzitter legt er in zijn slotrede de nadruk op: „Er is een volkseenheid en een staatseenheid. De laatste is het werk der menschen, de eerste het werk van

CANTATE

te exécuteren door de délégués van de VLAEMSCHE GEMEENTEN,

ter occasie van d'inauguratie der

COLONNE DU CONGRÈS,

DEN 26^{en} SEPTEMBER 1859.

Air van de Miserere.

Colonn', wat zael'ge souvenirs
doet uw aspekt te binnen schieten,
't is spytig dat zooveel martyrs
in Belgies wieg het leven lieten.

Dupa duporum,
et in sæcula sæculorum.

O ja, martyrs, het is het woord.
zy vochten voor d'indépendance....
Jan hield zyn lyf en Pier verloor 't :
in alle dingen is er chance.

Slaept zacht, martyrs, in uw' caveaux.
ons herte blyft u respecteren ;
Dumas die heet u marticos,
maer moet g' u om dien praet choqueren?

Gy hebt de tirannie verjaegd
die onze broeders opprimeerde,
die styve tale weggevaegd
die alle Belgen embêteerde.

Wy staen hier nu rond het symbol'
van die fameuze liberteiten
waervoor gy hebt verspeeld uw' bol,
waervoor w' u ons' estime wyten.

Wy staen hier nu by 't monument
dat wy Congrès-Colonn' nummeren,
gebouwd ter eer van 't Parlement
dat u is komen succéderen.

Wy staen hier nu, wy staen hier nu.
wy zyn de Vlaemsche deputatie....
Colonn', bonjour, Colonn', salut,
gy provoqueert ons' admiratie!

Colonn', bonjour, bonjour, bonjour.
gy zyt onsterfelyk geboren....
Sonnez, tonnez, canons, tambours!
wy zyn in uwen glans verloren.

Gy zyt gemaekt met *franschen* steen.
wat *fransch* is is recommandable ;
d'inscripties zyn in 't *fransch* alleen.
wy vinden dat zeer convenable.

Uw' vier statüen van omleeg,
die elk' een' vryheid figureren.
zyn byna g'heel van *franschen* deeg :
men moet de vrienden souteneren.

Vryheden van Enseignement,
van Press', Religie en Associatie,
een volk dat u bezit en kent
is zeker een' gelukk'ge natie.

Ons land zyn' magt is excessif,
Provincen, gy formeert de keten....
de Wael heeft Vlaenderen zóo lief
dat hy het op zou willen eten.

Des Konings beeld komt van Parys.
het keert naer Vlaenderen den rugge :
maer heeft het niet den zelfden prys,
of 't kykt naer Rome, Luik of Brugge?

Adieu, Colonn', uw steen en brons
zyn *fransch* tot in hun' ornamenten.
maer toch zit er iets in van *ons*,
ze zyn betaeld met onze centen.

God. De groote mogendheden zijn onvermogen om broedervolken te scheiden die uit éénen stam gesproten en door ééne taal gebonden zijn."

In 1855, wanneer België de 25ste verjaardag van zijn onafhankelijkheid viert, komt de verbittering, de oppositiegeest tegenover de Belgische Staat op heftige wijze tot uiting, o.m. in het beruchte manifest van het Nederlandsch Kunstverbond: „Sinds 25 jaar zijt gij, Vlamingen, miskend, verdrukt, vernederd..." De Vlaamsgezinden weigeren mee te vieren. Daarop volgt de oprichting van de Grievenscommissie. De regering zal echter weigeren haar verslag te publiceren en in 1859 antwoordt Charles Rogier, namens de regering, met een tegenverslag waarin de commissie afgekeurd wordt en beschuldigd van gebrek aan patriottisme: „Le gouvernement doit exprimer un autre regret, c'est que dans notre Belgique si unie et si homogène sous le rapport du sentiment national, la Commission ait vu et mis en opposition sans cesse deux races distinctes, et que, instituée dans un but de conciliation, ce soient plutôt des idées d'antagonisme qu'elle ait pris à tâche de mettre en lumière et d'encourager." Wat de regering betreft: „sa politique doit tendre à resserrer de plus en plus les liens qui existent entre les membres de la famille belge et il repousse avec énergie tout ce qui pourrait faire naître ou même supposer un antagonisme qui compromettait les intérêts les plus chers de la patrie." Dit was het officiële standpunt: de vaderlandse eenheid werd gesteld tegenover de eisen van de Vlaamsgezinden, die er openlijk van beschuldigd worden slechte vaderlanders te zijn. Doch de reacties van Vlaamse zijde laten geen twijfel open, zij weigeren hun standpunt, hun houding te wijzigen. Enkele citaten uit de Vlaamse pers: „Het hoofdprinciep der V.B. is het streven naar een Vlaamsch volksbestuur in de Nederduitsche provinciën en het tegenwerken van den Waalschen invloed, of beter gezegd, het bewaren en ontwikkelen der Nederlandsche nationaliteit bij de Nederduitsche bevolking in België." (De Grondwet) „Het Belgisch Staatsbestuur wil van geen Vlaamsch weten. Alles moet verfranscht worden. Dat het er de gevolgen van drage: de Vlamingen willen Nederlanders blijven met of zonder België... Wij moeten en willen Nederlanders blijven in en met België, zo niet Nederlanders bij Nederlanders." (De Beurzencourant) „Eerst Vlaming en dan Belg, dat zijn wij." (Het Handelsblad) „Wij zijn Vlamingen, eer dat wij Belgen zijn." (De Eeclo-naer) Het Vlaamsch Verbond stelt dan ook vast: „Er worden stemmen vernomen die maar de weerklank zijn van een zeer verspreid verlangen: of België met onze rechten of onze rechten zonder België." Julius Vuylsteke sloot zich hierbij aan, op weliswaar voorzichtige en voorwaardelijke wijze, maar principieel.

Met Vuylsteke zijn wij bij een jongere generatie gekomen en ook in een nieuwe fase in de geschiedenis van de V.B. De scheiding is er thans vooral een tussen vrijzinnige, liberale Vlaamsgezinden, die de V.B. grotendeels beheersen, en katholieke Vlaamsgezinden. De vrijzinnige Vlaamsgezinden zijn sterk Groot-Nederlands gezind en betreuren openlijk de scheuring van 1830. Doch ook in katholieke Vlaamsgezinde kringen, vooral te Antwerpen, komt deze Nederlandsgezindheid tot uiting. Het waren woordvoerders van deze kringen, August Snieders, L. van Ruckelingen en H. Sermon, die in

1862 het tijdschrift Noord en Zuid stichtten, waarin een artikel verscheen Het ééne Nederland, waarin wij lezen: „Er zijn er eenigen in ons vaderland die de bestuurlijke vereenigingen van de Vlaamschsprekende gewesten met Holland dromen en daar de ondervinding hun geleerd heeft dat België en Holland in één koninkrijk nimmer kunnen samen leven, zoo berekenen zij met koelen bloede eene nieuwe splitsing des vaderlands. Zij bekommern zich weinig wat van de Walen zou worden...” De schrijver van dit artikel, L. van Ruckelingen (= L. Mathot), gaat hiermee niet akkoord. Holland en België mogen blijven bestaan als administratieve eenheden, als onafhankelijke, zelfbesturende provincies van... het ene Nederland. Vergelijken wij hiermee de bevindingen van Douwes Dekker (Multatuli) bij zijn bezoek aan Vlaanderen in 1867. Hij verkeerde er in kringen van vrijzinnige Vlaamsgezinden en had met hen vertrouwelijke gesprekken. Hij schrijft, onmiddellijk na zijn reis, een paar brieven die een verrassend licht werpen op de mentaliteit die hij had leren kennen. In de eerste brief heeft hij het over de V.B. „die voorgeeft taal en letteren te beoogen, maar inderdaad een staatkundige scheiding van België wil. Ik beschouw België als gecondemneerd... De Vlamingen willen bij Nederland zijn...” In de tweede brief: „Toch blijven zij er bij dat zij van België af willen en ik voorspel dat België in tweeën (of drieën) zal vallen.” Zeker heeft Multatuli de invloed en de macht overschat van zijn zegslieden en van de V.B. in het algemeen. Maar het is belangrijk dat dergelijke opvattingen, zij het in beperkte kring, aanwezig waren. In hetzelfde jaar toch schrijft ook H. Sermon: „Met het bewuste Vlaanderen moet het bij doorvoering der Belgische staatsidee noodzakelijk tot een conflict komen.” En het jaar daarna leest men in De Koophandel: „De ware oorzaak onzer vernedering ligt in de strekking der Belgische politiek. Deze is de vorming eener Belgische natie. Daarom wil men de versmelting van Walen en Vlamingen. Dat gaat niet. Deze versmelting betekent in werkelijkheid onze vernieling.” Opmerkelijk is dat ten overstaan van deze conflictsituatie, waarvan men zich toch rekenschap gaf, zo zelden de idee geopperd werd van een hervorming van de staat. In 1845 had J.C. van Thielen, voorzitter van de Vlaamsche Verbroedering te Brussel, zich terloops uitgesproken voor de administratieve scheiding. In 1857 schrijft H. Sermon in zijn brochure De Vlaming en de Staat in het tegerwoordige België (onder de schuilnaam H. van Walrave) dat, indien de Walen zich blijven verzetten tegen de Vlaamse eisen, er „nog den middel eener administratieve scheuring, dat is een bestuur gelijk aan dat van Zweden en Noorwegen”, overblijft. Men zou ook nog professor van Bommel kunnen citeren. Doch het blijven zeldzame stemmen.

Er moet in dit zeer summier overzicht even aandacht geschonken worden aan de zgn. Westvlaamse beweging, met Gezelle, Verriest, Rodenbach, die naast en buiten de „officiële” V.B. ontstond en groeide. Deze stroming was a-politiek. Vlaamsnationaal, stond volkomen vreemd tegenover de Belgische Staat en de Belgische realiteit: ze worden genegeerd. De klemtoon ligt hier op de individuele Vlaamse bewustwording, op de vorming van bewuste Vlamingen die niet alleen uiterlijk, door hun taal, maar ook innerlijk Vlaams zijn. Een terugkeer

naar de bronnen van eigen wezen. In de persoon van Albrecht Rodenbach zal deze Westvlaamse stroming een scherpe anti-Belgische wending nemen. Zijn uitlatingen aan het adres van België zijn bekend. Deze geesteshouding zullen wij terugvinden bij zijn grote bewonderaar Cyriel Verschaeve. Heel deze stroming is vreemd aan het wezen van de Belgische ideologie.

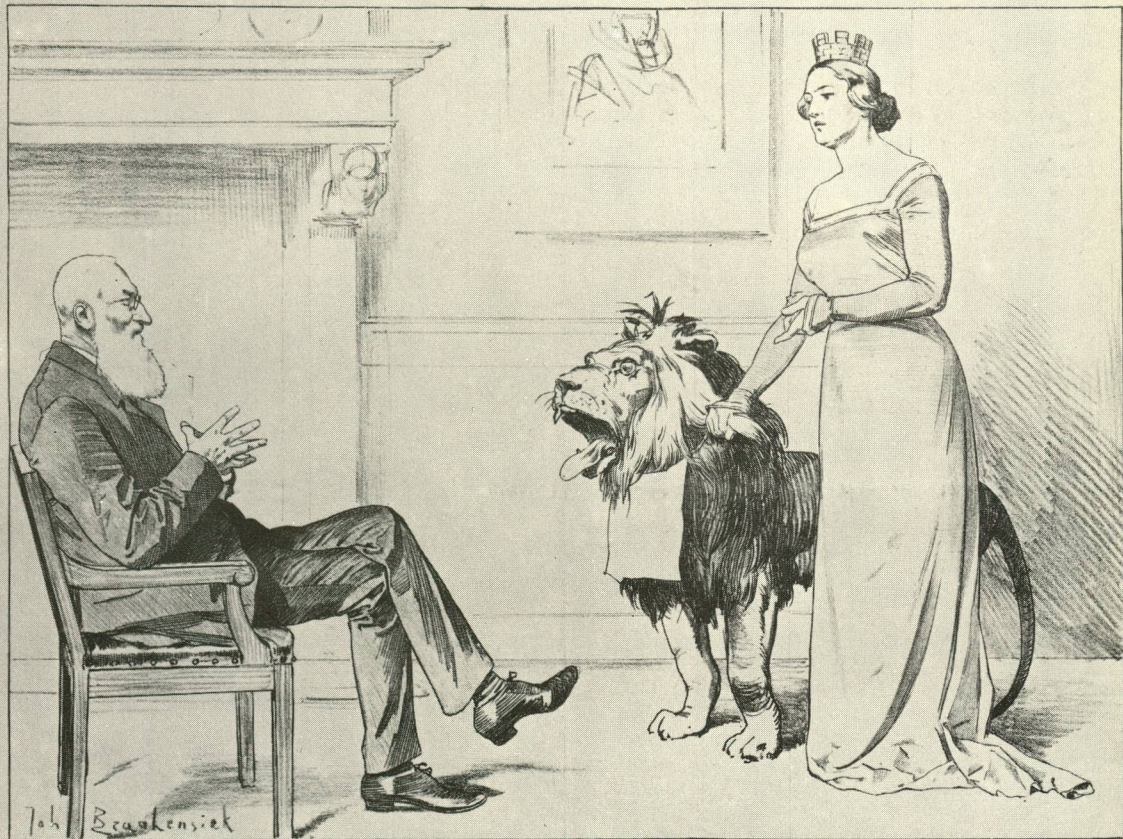
De laatste periode vóór 1914 wordt door Dr. Elias gekenmerkt als de periode van het cultuurflamingantisme. Dit legt de klemtoon op de culturele opgang van het Vlaamse volk en beschouwt de politieke actie als ondergeschikt, bijkomstig. Ook dit cultuurflamingantisme is vreemd aan de Belgische ideologie. De aandacht wordt echter afgeleid van de politieke strijd, hoewel men onvermijdelijk toch terecht kwam in de politiek: de vernederlandsing van het onderwijs, essentieel voor het cultuurflamingantisme, moest langs politieke weg afgedwongen worden. Doch het fundamentele probleem van de verhouding tot de Belgische Staat, het politieke vraagstuk van de oplossing van de Vlaamse kwestie werd ontweken. Men strijdt nog voor fragmentarische maatregelen, niet voor een globale oplossing. Toch dringt de idee van de bestuurlijke scheiding langzaam door.

Verwezen moet worden naar August Vermeeylen en zijn *Kritiek der Vlaamsche Beweging* (1895), waarin hij de flaminganten duidelijk voor ogen hield dat zij op zijn minst de vervanging van de unitaire staat door een statenbond moesten eisen, indien zij hun beginselen trouw wilden blijven. Hij verwijt

hun inconsequent te zijn: „tussen vaderlandscherij en nationaal gevoel blijven de leiders der V.B. hangen”, „in den grond zijn zij volstrekt niet Belgisch gezind, al vreezen zij dikwijls met hun vrij uitgesproken meening voor den dag te komen. Vlaanderen, dat voelen ze, dat willen ze, België laat hen koud.” Een scherpe diagnose.

Er waren verscheidene redenen waardoor de Vlaamsgezinden ervan weerhouden werden de stap te doen die Vermeulen hun als logisch en onafwendbaar voorhield. Vooreerst een gemis aan moed, de vrees als separatisten en slechte vaderlanders verdacht gemaakt te worden. Vervolgens het besef dat de V.B. op zichzelf de politieke macht niet kon opbrengen om een radicaal programma te verwezenlijken en dat hun positie in de bestaande partijen onhoudbaar werd, wanneer zij afweken van het unitaristisch dogma. Ten slotte bij velen ook de overtuiging dat een structuurhervorming van de staat wellicht niet noodzakelijk was, dat de Vlaamse kwestie door taalwetten opgelost zou kunnen worden. Dit standpunt werd reeds voor de Eerste Wereldoorlog door Frans van Cauwelaert verdedigd.

De Belgische Staat heeft niet geëvolueerd: de unitaire staatsopvatting, het Belgisch natiebegrip zijn onaangetast. Indien er toegevingen werden gedaan of afgedwongen, zijn het geen essentiële toegevingen: zij slaan alleen op het taalgebruik. Zij doen in zekere mate afbreuk aan de verfransingspolitiek, hoewel deze politiek niet opgegeven wordt: het verzet tegen de vernederlandsing van het onderwijs

DE VLAAMSCHIE MAAGD: „O, Koning, doe ons eindelijk recht! Geef ons een Universiteit, wilt Ge niet, dat mijn Leeuw zijn tanden zal laten zien...”

KONING LEOPOLD: „Uw Leeuw, die zich al zeventig jaar op zijn staart laat trappen...”

wordt niet opgegeven. Zij houden zeker niet de erkenning in van de eigen „nationaliteit” van het Vlaamse volk, van het bestaan van een Vlaamse natie binnen de staat.

In de periode 1830-1914 heeft de V.B., een minderheidsbeweging, ook in het Vlaamse land, zonder noemenswaardige politieke macht, het bestaan zelf van de Belgische Staat zelden, althans openlijk, in discussie gebracht. Minstens tot na 1848 speelde de vrees voor aanhechting bij Frankrijk een rol en na de staatsgreep van Napoleon III in 1851 volgde opnieuw een periode van annexatievrees. Het is volkomen begrijpelijk dat de Vlaamsgezinden de voorkeur gaven aan het voortbestaan van België boven een aanhechting bij Frankrijk. Over 't algemeen wilde de V.B. ongetwijfeld loyaal zijn en blijven tegenover België, maar niettemin was ze verwickeld in een ideologisch conflict met de Belgische Staat. De Belgische Staat stond vijandig tegenover het streven der V.B.: hij wil een staatsnatie tot stand brengen door de versmelting van Vlamingen en Walen tot een Belgisch volk met een „âme nationale”, één nationaal bewustzijn, en bij voorkeur met één staatstaal: het Frans. Dit is onmiskenbaar de staatsidee, de staatsideologie die ten grondslag ligt aan de eenheidsstaat van 1830. De V.B. wil hiervan niet weten, houdt vast niet alleen aan de eigen taal, maar aan het eigen volksbestaan, aan de eigen „nationaliteit”, waarbij deze eigen nationaliteit voor de meeste Vlaamsgezinden in de negentiende eeuw de heel-Nederlandse is. In de V.B. groeit en leeft een eigen natie-begrip, een eigen nationaal gevoel, een eigen nationaal bewustzijn, onverzoenbaar met het streven van het Belgisch staatsnationalisme.

Het is een typisch voorbeeld van een ideologisch

conflict tussen staatsnationalisme en volksnationalisme. De V.B. is echter te zwak om dit conflict uit te vechten op politiek terrein. Slechts enkelingen hebben af en toe de idee van een ingrijpende staatshervorming (bestuurlijke scheiding - federalisme) als oplossing voorgesteld. De geesten en de omstandigheden waren hiervoor niet rijp. Men was nog niet tot het inzicht gekomen van de noodzakelijkheid van een zo ver gaande eis en de reële kans op realisatie ervan bestond niet. De V.B. was aldus niet gericht tegen de Belgische Staat „in abstracto”, tegen België, maar was niettemin verwickeld in een strijd met de Belgische Staat „in concreto”: de verdere ontwikkeling zal tonen hoe de strijd verlopen is.

2. DE VERHOUDING VLAANDEREN-BELGIE IN 1914-'18. Tijdens de Eerste Wereldoorlog heeft zich in de V.B. een merkwaardige evolutie voorgedaan: zowel achter het front, in het leger, als in het bezette land en bij de emigranten in Nederland kwam het tot een stroomversnelling, een radicalisering. Dit verschijnsel had een scheuring in de rangen van de Vlaamsgezinden tot gevolg, waarbij de verhouding tot de Belgische staat determinerend was. De wegen lopen uiteen.

In de Frontbeweging groeide een geest van verbittering, van opstandigheid en van anti-belgicisme. In de persoon van b.v. Jeroom Leuridan kan men aan de hand van zijn oorlogsdagboek deze evolutie stap voor stap volgen: hij meldde zich als oorlogsvrijwilliger, doch kwam uit de oorlog bezielde met haatgevoelens tegen België. Dezelfde geesteshouding vindt men terug bij vele Vlaamse frontsoldaten: onder hen die later een politieke rol zullen spelen kunnen o.m. genoemd worden Staf de Clercq, Joris van Severen, Ward Hermans, Hilaire

Regering De Broqueville tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Zittend van links naar rechts: P. Segers, J. Helleputte, Ch. de Broqueville, E. Vandervelde, J. Renkin.

Staan van links naar rechts: A. Hubert, P. Berryer, A. vande Vyvere, generaal De Ceuninc, H. Carton de Wiart, E. Goblet d'Alviella, P. Hymans, E. Brunet en P. Poulet.

ook een feit dat een groot deel van de leidende figuren uit de V.B. in het activisme terecht kwam. In het activisme openbaarde zich, verward, maar met een revolutionair elan het politiek nationalisme dat zijn weg zocht: een federale staat, een zelfstandige staat Vlaanderen of Groot-Nederland. Hoewel mislukt en veroordeeld, is het activisme in het groeiproces van de V.B. niet weg te cijferen en heeft het een invloed gehad die niet ophield met het eind van de oorlog.

Behalve de Frontbeweging en het activisme waren er de passivisten. Zoals er schakeringen waren onder de activisten, was er ook onder de zgn. passivisten geen eensgezindheid. Er waren de echte passivisten, die uit loyalisme tegenover België en uit vaderlandsliefde iedere Vlaamse actie wilden staken. Verder waren er de gematigde Vlaamsgezinden, die het activisme afkeurden, die loyaal wilden zijn tegenover België, die de unitaire staatsstructuur niet in discussie wilden stellen, maar die toch niet bereid waren van iedere Vlaamse actie af te zien: zij beriepen zich op het voorbeeld van de tegenstanders.

In de houding van de Belgische staat tegenover de V.B. is er tijdens de oorlog geen merkbare wijziging vast te stellen, alleen enige onzekerheid in de schoot van de regering in verband met de beroering onder de Vlaamse soldaten aan het front, doch tot enige toegeving of belofte kwam het zelfs niet.

3. DE PERIODE TUSSEN DE OORLOGEN, 1918-'40. Na de oorlog begon een bewogen periode waarin de tegenstelling tussen de Belgische staat en de V.B. scherpe vormen aannam. Het Belgisch staatsnationalisme, door de overwinning en de zegeroes aangemoedigd, was tot geen toegevingen bereid. In mei 1919 had in de Kamer de Vlaamse interpellatie der drie Van's plaats (Van de Vyvere, Van Cauwelaert, Van de Perre), drie minimalisten, die op het onbegrip en de moedwil van de regering botsten, de regering die eens te meer de Vlaamse eisen onverenigbaar verklaarde met de eenheid van België. Frans van Cauwelaert reageerde met een scherpe aanklacht: „De regering heeft de oorlog aan het Vlaamse Volk verklaard.” (De Standaard, 27 mei 1919). De houding van de Belgische staat t.o.v. de V.B. was ongewijzigd: het Belgisch staatsnationalisme zag in de V.B. een gevaar, een bedreiging voor de Belgische eenheid. Dit was ook de houding van heel het Belgisch „establishment”. In dit verband kan verwezen worden naar het optreden van de Belgische bisschoppen. Zij hebben, onder impuls van kardinaal Mercier, het bestaan van een Belgisch volk en het unitarisme als het ware tot een geloofsdogma verheven.

In de rijen van de V.B. wordt de scheiding tussen maximalisten of Vlaams-nationalisten en minimalisten of belgicisten bestendigd. Een extreem Vlaams-belgicistisch standpunt werd verdedigd door Alfons Fierens in zijn brochure Het Belgisch Vaderland. Een bijdrage tot de wijsbegeerte der Vlaamsche Beweging (1919). Wij citeren dit geschrift, omdat de lectuur van dit piënistisch stuk, waarin de Vlaamse kwestie tot een kwestie van taalgebruik zonder nationale inhoud of betekenis gereduceerd wordt, ons duidelijk maakt dat dit niet de opvatting was van de meerderheid der Vlaamsgezinden. De minimalisten, die ondanks alles loyaal wilden blijven tegenover België en die de unitaire staatsstructuur aanvaardden, aanvaard-

den de Belgische ideologie niet, zij hielden vast aan het bestaan van een Vlaams volk. Kenschetsend is in dit opzicht een verklaring van Frans van Cauwelaert op het tiende congres van de Katholieke Vlaamsche Landsbond in 1929: „Mocht ik ooit tot het besef komen dat er onverzoenlijkheid bestaat tussen Vlaanderen en België, dan koos ik voor Vlaanderen, want ik behoor tot mijn volk.”

De Vlaams-nationalisten evolueerden in een duidelijk anti-Belgische richting. Zowel de invloed van de gewezen activisten als de geestesgesteldheid van de oudstrijders droegen hiertoe bij. Verbitterd uit de oorlog gekomen, nam deze verbittering nog toe toen de Vlaamse oudstrijders zich bedrogen voelden en er met hun Vlaamse eisen geen rekening gehouden werd. Hun anti-belgicisme was vooral een gevoelsreactie. Hun anti-Belgische gevoelens zouden op spectaculaire wijze tot uiting komen bij de beruchte IJzerbedevaart van 1930. Door Vlaamse emigranten in Nederland uitgegeven of geïnspireerde publikaties (o.a. het weekblad Vlaanderen) verkondigden een principiële, dogmatische anti-belgicisme dat ondubbelzinnig gericht was tegen de Belgische staat. Mensen als E.H. Robrecht de Smet en Jozuë de Decker waren onverzoenlijke en principiële vijanden van België. Tot in het parlement weerklonken de verwensingen aan het adres van België. Zo hield Joris van Severen op 29 november 1928 in de Kamer een Franse redevoering waarin hij op uitdagende wijze de activisten verheerlijkte en die hij besloot met de kreet: „La Belgique qu'elle crève!” Ook – om enkele bekende namen te noemen – Jeroom Leuridan, Ward Hermans en Staf de Clercq hielden heftige anti-Belgische redevoeringen. In de betogingen van de Vlaams-nationalisten was in die jaren de slogan: „Voor 't Belgische nikske, voor Vlaanderen alles.” Dit verwoed anti-belgicisme was vooral een gevoelsontlading, een uiting van verbittering.

Voor de verhouding V.B.-Belgische staat was de Bormsverkiezing van 1928 een belangrijke gebeurtenis. De verkiezing tot volksvertegenwoordiger, bij een tussentijdse verkiezing te Antwerpen, van de ter dood veroordeelde, in de gevangenis opgesloten activist Dr. August Borms was een onmiskenbare manifestatie en had het effect van een politieke aardbeving. De Belgische gezagdragers kregen de schrik en zouden toegevingen doen.

Wij moeten ook voor deze periode aandacht schenken aan de Groot-Nederlandse stroming in de V.B. Er moet onderscheid gemaakt worden tussen het politieke streven naar een Groot-Nederland waarin Vlaanderen en Nederland zouden worden verenigd, wat het einde van de Belgische staat zou betekenen, en een cultureel groot-neerlandisme, voortvloeiend uit de overtuiging dat er een Nederlandse taal- en cultuurgemeenschap bestaat. Ook dit laatste druiste in tegen het Belgisch staatsnationalisme dat streefde naar de integratie van Vlaamssprekende en Franssprekende Belgen in één Belgische natie en de bevestiging van het bestaan van een Belgische, ten hoogste Vlaams-Belgische cultuur. Zolang de V.B. een minderheidsbeweging was, hoofdzakelijk door intellectuelen gedragen, was de Groot-Nederlandse gedachte een onmiskenbaar kenmerk.

Naarmate de V.B. een massabeweging werd, deed zich een verschuiving voor. De Vlaamse bevolking was minder toegankelijk voor de Groot-Nederlandse dan voor de Vlaamse thematiek. De Vlaam-

se strijd werd gevoerd vanwege specifiek Vlaamse grieven en er ontstond een Vlaams-nationaal bewustzijn, een Vlaams gemeenschapsgevoel. Deze ontwikkeling werd door de afzijdigheid en de onverschilligheid t.o.v. de Vlaamse strijd in Nederland in de hand gewerkt. Weliswaar zien wij in het Vlaams-nationalisme de afkeer van België en het radicalisme een uitweg zoeken in een (politiek) Groot-Nederlands streven, doch deze politiek vond geen gunstige weerklank, noch in Nederland, noch bij de Vlaamse bevolking, zodat zij uitzichtloos scheen. Zij werd in de jaren dertig door het Vlaamsch Nationaal Verbond naar de achtergrond verwezen en vervangen door een meer realistische politiek, gericht op de hervorming van de Belgische staat. In intellectuele kringen werd het (cultureel) groot-neerlandisme in de jaren twintig sterk gestimuleerd door de Groot-Nederlandse historiografie, waarvan Prof. Dr. P. Geyl de baanbreker was. Zijn invloed in Vlaanderen was groot.

Te vermelden is ook de ontwikkeling die Joris van Severen doorlopen heeft. Bij de oprichting van het Verdinaso zou hij aanvankelijk zijn anti-Belgische en Groot-Nederlandse standpunten nog verstrakken, tot hij met zijn „nieuwe marsjrichting” een omzwaai maakte en terecht kwam in het kamp der Belgische nationalistes. Hoewel bij vele van zijn aanhangers de mening heerste dat het alleen een tactische zet was om langs andere wegen zijn doel te bereiken, kan niet betwijfeld worden dat de omkeer fundamenteel was. Joris van Severen opteerde voor het staatsnationalisme en verloochende het volksnationalisme. Hij zou voortaan zijn bondgenoten pogen te vinden in de meest nationalistische Belgische kringen, die hij trachtte aan te trekken door zijn imperialistische en rechtse ideologie. Zijn Bourgondisch Rijk was, in dubbelzinnigheid, voor de enen een Groot-Nederlandse staat, voor de anderen een Groot-Belgische staat.

De „nieuwe marsjrichting” had tot gevolg dat de opbodpolitiek in anti-belgicisme grotendeels wegviel, wat merkbaar werd in de politiek van het VNV. Zeer belangrijk voor de evolutie van de V.B. was het dat ook buiten de rijen van het politiek geëngageerde Vlaams-nationalisme in steeds ruimere kringen een Vlaams bewustzijn groeide dat onverenigbaar was met de officiële Belgische staatsideologie. Talrijke verenigingen en organisaties ontstonden die de negatie waren van het bestaan van een Belgisch volk, de negatie ook van het unitarisme, omdat zij bewust en uitsluitend Vlaams waren. Zij waren uitvloeisels van de Vlaams-nationale ideologie, zij waren niet anti-Belgisch in de zin dat zij het gemunt hadden op het bestaan van de Belgische staat, maar zij waren in feite anti-Belgisch, omdat zij een weerlegging inhielden van de Belgische ideologie. Zij ontstonden in oppositie tot het Belgisch „establishment”: het Verbond der Vlaamsche Oudstrijders naast de Nationale Strijdersbond, de Vlaamse Toeristenbond naast de Koninklijke Touring Club van België, het Vlaams Economisch Verbond naast de Fédération de l'Industrie Belge, de Vlaamse voetbalbond naast de Belgische voetbalbond enz., de IJzerbedevaart naast de officiële Belgische plechtigheden. Het is een stroming die breed uitvloeit en geleidelijk de mentaliteit van de bevolking in het Vlaamse land diepgaand beïnvloedt. Deze Vlaamse bewustwording gaat gepaard met een vervreemding van het

officiële België. Prof. A. Dondeyne heeft in een brochure, Staatsburgerlijke Opvoeding, verschenen in 1944, enkele pertinente vaststellingen gedaan in verband met de geestesgesteldheid in het Vlaamse land in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog. Hij schrijft o.m. „Het hart van de officiële Belgische staat klopte schier nooit synchronistisch samen met het hart van de Vlaamse gemeenschap”, „De Vlaamse intellectueel durfde bezwaarlijk België als zijn vaderland beschouwen.” De tegenstelling tussen de V.B. en het officiële België was een feit, ook al werden na de Bormsverkiezing toegevingen gedaan: de vernederlandsing van de Gentse universiteit, de taalwetten der jaren dertig. Deze toegevingen deden afbreuk aan de politiek van verfransing van het Vlaamse land, doch niet aan de unitaire staatsstructuur. De strijd zou zich dan ook toespitsen op een hervorming van de staatsstructuur. Deze politiek werd in het beginsel-akkoord Katholieke Vlaamsche Volkspartij-Vlaamsch Nationaal Verbond van 1936 als volgt omschreven: „Het volksbelang heeft de primauteit op de staatsinrichting. Wij bevestigen de noodzakelijkheid van een publiekrechtelijk statuut voor de Vlaamse volksgemeenschap, verwezenlijkt en gewaarborgd door een zelfstandige politieke vertegenwoordiging.”

Koning Leopold III heeft in zijn zgn. „politiek testament” (1944) geschreven: „De geschiedschrijvers zullen vaststellen dat België tussen 1914 en 1944 een zeer gevaarlijke nationaliteitscrisis heeft doorgemaakt.” Een nationaliteitscrisis, waarvan de oorsprong terugging tot 1830 en waarvan de inzet was de Belgische staatsnatie. Het nationaliteitenconflict was een conflict tussen Vlaanderen en België, tussen de staatsnatie enerzijds en de volksnatie anderzijds.

Het is dus niet te verwonderen dat de verhouding tussen de V.B. (Vlaanderen) en de Belgische staat (België) niet goed geweest is en resulteerde in een crisis. Deze crisis, dit conflict was in 1940 nog steeds onopgelost. De V.B. streefde evenwel naar een oplossing binnen het Belgisch staatsverband, door een structuurhervorming van de unitaire staat, waardoor het bestaan van de Vlaamse volksgemeenschap erkend en gered zou worden.

4. ONTWIKKELING TIJDENS DE OORLOG 1940-'44. De periode van de Tweede Wereldoorlog was even merkwaardig als die van de Eerste. Inderdaad is er een ontwikkeling vast te stellen in de verhouding van het Vlaams-nationalisme tot de Belgische staat die onverwacht voorkomt. Nogmaals moeten wij er de aandacht op vestigen, dat het Vlaams-nationalisme in de collaboratiepolitiek uiteraard niet heel de V.B. vertegenwoordigt, noch de meerderheid van de Vlaamse bevolking. Toch beperken wij ons tot dit aspect, omdat het in het geheel van ons overzicht belangrijk is. Wanneer het Vlaams-nationalisme in 1940 de weg gegaan is van de collaboratiepolitiek, is een der oorzaken ongetwijfeld het gemis aan binding met het officiële België: het Belgisch „establishment” was ineengestort, men leefde in de overtuiging een nieuw tijdperk in te gaan en wilde in deze totaal gewijzigde omstandigheden een eigen politiek voeren en een greep naar de macht doen. Deze greep naar de macht had onverwachte gevolgen. Vooreerst werd vrij snel een eind gemaakt aan de traditionele Vlaamse grieven: de macht waarover men beschik-

te en het wegvallen van tegenstand maakten dit mogelijk. Men nam verantwoordelijkheden op in het bestuur van het land en trad uit de oppositie. Deze gewijzigde toestand had een verandering in de mentaliteit tot gevolg. Ten slotte kwam daarbij de ervaring die men opdeed met de Duitse bezetter. Men werd geconfronteerd met de bedreiging van een annexatie bij Duitsland en het gevaar van verduitsing werd reëel. Ook indien sommigen deze vooruitzichten aanvaardden, was dit zeker niet het geval met de meerderheid binnen het Vlaams-nationalisme. Bij de Vlaams-nationalisten groeide het inzicht dat het voortbestaan van België uiteindelijk meer waarborgen bood voor het voortbestaan van het Vlaamse volk en de verwezenlijking van het eigen programma dan een overheersing door Duitsland. Ingevolge de oorlogsomstandigheden is het uiteraard moeilijk in openbare redevoeringen of geschriften de bevestiging te vinden van deze thesis. Maar er zijn voldoende aanwijzingen: o.m. de wijze waarop de hogere ambtenaren, komende uit de rangen van het VNV, hun taak waarnamen; het achterwege blijven van enige poging om de staat te ontwrichten; het stopzetten van de aanvallen op België, behoudens enkele polemieken rondom de „idée belge”; sommige uitlatingen van H.J. Elias en zijn scherp conflict met de SS (Schutz Staffeln)-instanties. Verwezen kan ook worden naar het memorandum van pater L.J. Callewaert, bestemd voor Koning Leopold.

Op het eind van de oorlog was er een toenadering vast te stellen van het Vlaams-nationalisme tot de Belgische staat ingevolge de oorlogservaringen. Deze toenadering betekende zeker niet een aanvaarding van de Belgische ideologie, maar wel de aanvaarding van de mogelijkheid aan het Vlaamse vraagstuk een oplossing te geven binnen de Belgische staat. Men kwam aldus terug tot het inzicht dat Staf de Clercq reeds voor de oorlog geformuleerd had: dat het verwezenlijken van het eigen programma gemakkelijker was in België dan onder vreemde overheersing.

Deze toenadering was eenzijdig.

5. DE EVOLUTIE TIJDENS DE PERIODE 1944-'70. De periode die onmiddellijk op de Tweede Wereldoorlog volgde, was voor de verhouding Vlaanderen-België bijzonder tragisch. De Belgische staat voerde een politiek die gericht was, niet alleen op de vernietiging van het Vlaams-nationalisme gecompromitteerd door de collaboratiepolitiek, maar die in wezen anti-Vlaams was en ook de V.B. in het algemeen trof. De aandacht moet niet alleen gevestigd worden op de omvang, de strengheid en de gevolgen van de repressie- en epuratiepolitiek, doch ook op de geest die deze politiek bezielde. Albert Westerlinck (Prof. J.J. Aerts) heeft in dit verband de uitdrukking gebruikt: „een anti-Vlaamse pogrom”. Het Vlaams-nationalisme werd verpletterd en voor vele jaren uitgeschakeld. Een anti-Vlaamse geest kenmerkte echter heel het regeringsbeleid en de houding van alle gevestigde machten in de staat. De achteruitgang was gedurende enkele jaren aanzienlijk: de taalwetten werden niet meer nageleefd, door de benoemingen in het bestuur, de diplomatie, het leger, de magistratuur ontstond (of verergerden) wanverhoudingen en wantoestanden. De V.B., verlamd, stond machteloos tegenover dit Belgisch offensief. Wel werden van Vlaamse zijde stemmen gehoord die de vertol-

king waren van extreme belgicistische standpunten. Prof. E. Blancquaert, rector van de Rijksuniversiteit te Gent, voor de oorlog lid van de Vlaamse Cultuurraad, hield in november 1945 een rede over De grondslagen van de Belgische gedachte, ideologisch Belgisch gekleurd en in feite het streven der V.B. ontwijkend. Overigens werd luidop verkondigd dat de V.B. geen reden van bestaan meer had, dat de Vlaamse gedachte opgegaan was in de Belgische gedachte, dat de verzoening van Vlaanderen met België volledig was. O.m. in het dagblad De Nieuwe Standaard, daarna De Nieuwe Gids, en in publikaties van Jan Boon werd deze thesis verdedigd. In een brochure, onder de schuilnaam Henri Dorsvelt in 1949 uitgegeven, De laatste loodjes, werd de V.B. geschilderd als een uiting van „collectieve verdwazing”.

De V.B. was zieltogend. Ten overstaan van deze verworpen situatie gingen er echter ook waarschuwend stemmen op. In augustus 1945 publiceerde Raymond Herreman de brochure Vlaanderen, let op uw zaak!, waarin hij o.m. schreef: „De hoofden van de Belgische politiek verkeren in de waan dat met de verdwijning van het Vlaams Nationaal Verbond ook de Vlaamse Beweging als dusdanig is uitgeschakeld”. Pas in september 1946 kon het Davidsfonds zijn eerste naoorlogs congres houden, waar een scherp protest tot uiting kwam. In juli 1947 volgde het Vermeylenfonds met een vergadering waar Achilles Mussche alarm sloeg. In november 1947, drie jaar na de bevrijding, kwam voor het eerst de Katholieke Vlaamsche Landsbond weer samen en daar was het Frans van Cauwelaert die alarmerende woorden sprak: „Er weegt op ons Vlaams leven een loomheid die noodlottig zou kunnen worden voor de toekomst, indien zij niet onverwijld wordt weggegooid.”

De gematigde Vlaamsgezinden waren machteloos en de V.B. doorstond een zware crisis. Belangrijk was wel de vaststelling dat het wegvallen van het Vlaams-nationalisme en een verzwakking van de V.B. tot gevolg hadden dat de Belgische staat onmiddellijk zijn traditionele anti-Vlaamse politiek hernam: uit zich zelf deed de Belgische staat niets om Vlaamse grieven te voorkomen of uit de weg te ruimen. Integendeel. Het Belgisch „establishment” was geenszins bekeerd door de lessen van het verleden. Dit gold ook voor de unitaire Belgische partijen, die geen belangstelling meer toonden voor de Vlaamse kwestie. Dit betekende niet dat er niet enkele Vlaamse mandatarissen waren die blijk gaven van bezorgdheid over de toestand, doch hun invloed op de regering en op hun eigen partijleiding was gering of bestond niet. Zo werd af en toe geklaagd over de wantoestanden bij het departement van buitenlandse zaken. Dit belette niet dat de toestand er van 1950 tot '60 nog slechter werd: de Vlamingen werden er van één op vier (1950) naar één op vijf (1960) teruggedreven. (Vgl.: Luk Debruyne, De Vlaamse strijd voor gelijkberechtiging in de Belgische diplomatieke dienst. Verhandeling RUG, 1971.)

Een belangrijke gebeurtenis voor de verhouding Vlaanderen-België was het opblazen van de IJzertoren. Een eerste aanslag, op 16 juni 1945, verwekte geen enkele reactie of protest, noch vanwege de Vlaamse politici, noch vanwege de Vlaamse pers. Reactie en protest kwamen er wel na de tweede aanslag, op 16 maart 1946. Het was de Vlaamse

socialist H. Fayat die het initiatief nam de regering op 2 mei te interpelleren, een interpellatie waarbij de Vlaamse CVP-ers G. Eyskens en L. Kiebooms zich aansloten. Doch niettegenstaande een hardnekkige actie van volksvertegenwoordiger Develter van de Christelijke Volkspartij (CVP) bleven de daders, van hogerhand beschermd, ongestraft. De Vlaamse CVP poogde in die jaren de hand te leggen op de IJzerbedevaart, zodat er op een bepaald moment zelfs twee IJzerbedevaartcomités bestonden: een van de CVP onder voorzitterschap van Prof. Cardyn en een van de Vlaamse oudstrijders onder voorzitterschap van Prof. Fransen, op wiens huis op 19 augustus 1948 een bomaanslag gepleegd werd. De daders werden door het Belgisch gerecht niet gevonden. De IJzerbedevaarten kregen echter na verloop van tijd opnieuw hun traditioneel strijdend-Vlaams karakter terug.

De koningskwestie had op haar beurt in het Vlaamse land een diepe weerslag. De Vlamingen konden niet aanvaarden dat door de Belgische bewindslieden geen rekening gehouden werd met de uitslag van de volksraadpleging van 12 maart 1950, waarbij een meerderheid (57,68 %) zich uitsprak voor de terugkeer van Koning Leopold III, omdat deze meerderheid uit Vlamingen bestond (72 % in het Vlaamse land). Het werd de CVP zeer kwalijk genomen, dat zij de Koning had laten vallen.

Tegenover de repressie en de epuratie bevonden de Vlaamse CVP-ers zich in een moeilijke positie. In het Vlaamse land had de CVP de parlamentszetels van het vooroorlogs VNV ingepalmd. (Bij de verkiezingen van 1939 telde de Katholieke Partij 47 gekozenen voor de Kamer in het Vlaamse land, het VNV 17. Bij de verkiezingen van 1946 behaalde de CVP 62 kamerzetels in het Vlaamse land.) Het was duidelijk dat de CVP profiteerde van het verdwijnen van de Vlaams-nationale partij en dat de door repressie en epuratie getroffen en hun hoop gesteld hadden op de CVP, zodat hun familieleden op deze partij stemden. Van Vlaamse CVP-zijde werd dan ook wel gepoogd de repressie- en epuratiepolitiek te verzachten. Doch de verantwoordelijkheid van de CVP-ministers voor justitie, Verbaet, du Bus de Warnaffe, Struye, Moreau de Melen, voor de harde repressiepolitiek en de talrijke terechtstellingen was zeer groot en onloochenbaar. Het verzet van Waalse CVP-zijde maakte het trouwens de partijleiding onmogelijk een duidelijk standpunt ter zake in te nemen. Pas in augustus 1950, toen de Vlaamse CVP-er L. Moyersoën minister voor justitie werd in de homogene CVP-regering Pholien, kwam er een verzachting in het beleid van de minister. Doch wetgevende initiatieven, uitgaande van Vlaamse CVP-ers, bleven zonder resultaat. Het ergste was toen reeds gebeurd en tot een algemene maatregel is het niet gekomen (mislukking amnestie-actie). Ongetwijfeld heeft de repressie de kloof tussen Vlaanderen en het officiële België nog vergroot. Vooral door het uitblijven van een gebaar van verzoening.

In deze jaren gaven enkele Vlaamse CVP-mandatarissen zoals Gerard van den Daele, Louis Kiebooms, Jan Verroken, Leo Delwaide, wel blijk van bezorgdheid ten overstaan van de niet-naleving der taalwetten en de achterstelling der Vlamingen, doch zij waren machteloos, vonden geen steun bij de partijleiding van de unitaire CVP, die de Vlaamse problemen negeerde. Het is veeleer van de zijde van

het Algemeen Christelijk Werkersverbond (ACW) dat in de jaren vijftig belangstelling kwam voor de Vlaamse grieven. In een verklaring van 21 november 1951 vestigde het hoofdbestuur van het ACW de aandacht op een „Vlaams grievenprogramma”. Tijdens de Sociale Week van 1955 sprak G. van den Daele in een referaat over de Vlaamse grieven. In 1958 verscheen een Vlaams Manifest van het ACW. Dit alles had evenwel niet de minste invloed op het regeringsbeleid en men slaagde er niet in de aangeklaagde wantoestanden daadwerkelijk op te ruimen. Er veranderde niets in de mentaliteit van de gezagdragers in de Belgische staat.

Weer moest in het Vlaamse land de misnoegdheid, de verbittering groeien en een reactie verwekken. De V.B. moest opnieuw een „bedreiging” worden, voordat „toegevingen” gedaan werden. Het belangrijkste verschijnsel in dit verband was de herleving van het doodgewaande Vlaams-nationalisme, waardoor de strijd hervat en uitgebreid werd en het ideologisch conflict opnieuw aan het licht trad. Aanvankelijk en gedurende jaren nog zeer zwak en als politieke machtsfactor te verwaarlozen, zou het Vlaams-nationalisme, vnl. vertegenwoordigd door de Volksunie, ten slotte een snelle en spectaculaire opgang beleven.

Het Vlaams-nationalisme heeft zich niet meer begeven op het pad van een emotioneel anti-belgicisme, zoals men na de repressie had kunnen verwachten, maar zette doelbewust de strijd in tegen de unitaire staat, voor de publiekrechtelijke erkenning van de Vlaamse volksgemeenschap in een federale staat. Men streefde een oplossing na binnen de bestaande staat, doch ideologisch werd de strijd tegen de Belgische staatsidee voortgezet en werd het Belgisch „establishment” aangevallen in de unitaire staatsstructuur.

Met de herleving van het Vlaams-nationalisme won de V.B. aan macht en invloed. De Vlaams-nationale ideologie zou de V.B. opnieuw inspireren. De politieke partijen zagen zich genoodzaakt rekening te houden met de gewijzigde toestand en met de concurrentie van de Volksunie. In het Vlaamse land groeide het Vlaams gemeenschapsbewustzijn en dat wekte in het Waalse landsgedeelte een reactie. Ook de economische opbloei in Vlaanderen, waardoor de Vlamingen aan zelfvertrouwen wonden, was een factor die een rol speelde.

De V.B. was weer offensief geworden, wat o.m. ook tot uiting kwam in massabetogingen. In 1963 zou door een herziening van de vooroorlogse taalwetgeving een poging ondernomen worden om, zonder te raken aan de unitaire structuren, dit offensief in te dijken en het Vlaams probleem „definitief” op te lossen. Dit gebeurde niet zonder heftige tegenstand en verbittering van Vlaamse zijde om afgedwongen toegevingen (Hertoginnedal).

Na de verkiezingen van 1965 werden voor het eerst in de Belgische geschiedenis twee ministers voor cultuur benoemd: een voor de Franse en een voor de Nederlandse cultuur. De tendens tekende zich af om, steeds met behoud van de unitaire staatsstructuur, een oplossing te zoeken in een vorm van cultuurautonomie (of juist: decentralisatie). Doch het gemeenschapsbewustzijn beperkte zich niet tot het culturele: het manifesteerde zich op alle gebieden. De Leuvense kwestie zou de gemoeieren in beroering brengen. Het mandement van de Belgische bisschoppen van mei 1966 was nog een

uiting van Belgisch unitair denken, doch het werd weggespoeld door de stroming die verwekt was. De regering viel op de Leuvense kwestie. De unitaire partijen zelf werden aangetast en kenden innerlijke tegenstellingen en zelfs scheuring. Na de verkiezingen van 1968 was de evolutie niet meer tegen te houden. Het tijdperk van de taalwetten was afgesloten, het tijdperk van de „gemeenschapsproblemen” begon. In de regering-Eyskens zijn er twee ministers voor cultuur, twee ministers voor nationale opvoeding, twee ministers voor streek-economie, twee ministers voor de gemeenschapsproblemen. De grondwetsherziening werd in het teken gesteld van de oplossing der gemeenschapsproblemen. Het was een belangrijk keerpunt. De minimalisten verlieten hun vroegere stellingen (oplossing van de Vlaamse kwestie door taalwetten, geen structuurhervormingen), de belgicisten zagen het begrip „Belgisch volk” verdrongen door het begrip „Vlaamse en Waalse gemeenschap”. Voor de Belgische ideologie, voor het staatsnationalisme betekende dit de uiteindelijke nederlaag. We moeten hier aanstippen, dat deze ontwikkeling in de hand gewerkt werd door een verzwakking van het Belgisch staatsnationalisme ten gevolge van de Europese integratiepolitiek, waardoor de nationale staten in zekere mate aan belang en gezag inboetten.

Voor het Vlaams-nationalisme was het een overwinning. We dienen ook de aandacht te vestigen op de volgende conclusie in het verslag over de besprekingen in de werkgroep voor de communautaire problemen (werkgroep-Eyskens), waarin alle politieke partijen vertegenwoordigd waren: „De unitaire staat, met zijn structuur en zijn werkwijze zoals die thans door de wetten nog geregeld zijn, is door de gebeurtenissen achterhaald. De gemeenschappen en de gewesten moeten hun plaats innemen in vernieuwde staatsstructuren die beter aangepast moeten zijn aan de eigen toestanden van het land.”

Het zou nochtans misleidend zijn tegenover deze principiële erkenning het blijvend wantrouwen jegens deze realiteit en het vasthouden ondanks alles aan de unitaire staatsstructuur te miskennen. In feite is men vooralsnog besloten niet veel verder te gaan dan decentraliserende maatregelen. Zelfs de cultuurautonomie is onvoltooid, blijft onvolledig, o.m. door financiële afhankelijkheid van de unitaire staat. Indien dus een belangrijke evolutie vast te stellen is, vooral op ideologisch vlak, kan men niet zeggen dat deze evolutie definitief voltrokken is. Men is nog steeds in het stadium van de „toegevingen”.

Alvorens dit overzicht te besluiten moeten we nog even aandacht vragen voor de Groot-Nederlandse stroming in deze periode. Het politieke streven naar een Groot-Nederlandse staat werd na de oorlog niet meer actueel. De langdurige crisis die de V.B. en vooral het Vlaams-nationalisme beleefde, had ook gevolgen voor de Groot-Nederlandse stroming, die verdween met het Vlaams-nationalisme en trouwens reeds tijdens de oorlog (mede tengevolge van de houding van de Duitsers) in feite goeddeels verdwenen was. In Nederland ontstond trouwens na de oorlog groot wantrouwen en zelfs afkeer t.o.v. de V.B. die vereenzelvigd werd met nationalisme en collaboratiepolitiek. Sommigen stelden hun hoop en hun verwachting op de Bene-

lux, doch de samenwerking in Beneluxverband bleef steeds zeer officieel en hoofdzakelijk economisch: zowel van Belgische als van Nederlandse (en van Luxemburgse) zijde ontbrak en ontbreekt de wil om de Benelux een politieke inhoud en een ziel te geven. Van Waalse zijde wil men de Benelux-politiek zelfs afschrijven.

Doch het bewustzijn van een Nederlandse taal- en cultuurgemeenschap wordt steeds levendiger, vooral in intellectuele kringen, en is de oorsprong van vele initiatieven in de laatste jaren om te komen tot samenwerking en integratie. In Vlaanderen is zeker de wil aanwezig om met Nederland steeds nauwer te gaan samenwerken.

Terwijl men voor vroegere perioden steeds onderscheid moest maken tussen de V.B. en de Vlaamse bevolking, kan thans aangenomen worden dat de V.B. beslist geen minderheidsbeweging meer is: zij is representatief voor de geestesgesteldheid in het Vlaamse land. Dit blijkt ook wat de houding van de Vlaamse bevolking betreft tegenover de Belgische staat, want tot op heden kan bezwaarlijk gesproken worden van een verzoening tussen beide. Kenschetsend zijn de resultaten van een diepgaand onderzoek, ingesteld door A. Kabugubu en Prof. J. Nuttin over: „Le changement d'attitude envers la Belgique chez des étudiants flamands” (Psychol. Belg. 1971, XI, i). Tussen 1956 en '68 is het aantal Belgisch-gezinden onder de studenten nog aanzienlijk gedaald. Ongeveer drie vierden van de ondervraagden zijn anti-Belgisch of staan onverschillig tegenover België. De auteurs van deze studie zijn de mening toegedaan dat een verbetering in de verhouding slechts te verwachten is, wanneer de Belgische staat een niet-unitaire staat zal worden zijn. Doch ook in dit geval zal het nationaal bewustzijn niet opnieuw Belgisch worden, maar Vlaams blijven.

Tot besluit willen wij erop wijzen, dat de hier geschetste evolutie een illustratie is van een algemeen verschijnsel dat deskundigen vastgesteld en beschreven hebben. Sir Ernest Barker schrijft b.v.: „It is the state which makes nations (rather than nations states) until the beginning of the 19th century. After the French Revolution it is the nation which makes the state and not the state the nation.” Inderdaad is de Belgische staat er niet in geslaagd een Belgische natie te maken: het Belgisch staatsnationalisme heeft het niet gehaald op het Vlaams volksnationalisme. In de V.B. is het Vlaams-nationalisme de determinerende factor geweest. De uitkomst van de krachtmeting schijnt te liggen in de afbraak van de unitaire staat en de aanpassing van de staatsstructuur aan de „gemeenschappen”, zoals thans de terminologie luidt. De verhouding van de V.B. tot de Belgische staat is steeds – of men dit erkende of loochende – een conflictsituatie geweest: zij heeft steeds tegen de Belgische staat moeten vechten.

LITERATUUR: I. 1830-1914: J.B. Nothomb, *Essai historique et politique sur la Révolution belge* (1833); - le Marquis de Rodes, *Essai sur la nationalité du peuple belge* (1838); - J.F. Willems, *Een woord over de protestatiën tegen de beslissing der Taelcommissie*, in *Belgisch Museum*, III (1839); - *Verhooging van de Volksvertegenwoordigers*, in *Kunst- en Letterblad* (1840); - P. de Decker, *Du pétitionnement en faveur de la langue flamande* (1840, vermoedelijk van de hand van J.F. Willems); - F.A. Snelaert, *Taelcongres en Vlaemsch Feest* (1842); - J.F. Willems, *Over den geest waardoor de Vlaemsche letterkunde zich moet doen onderscheiden*, in *Belgisch Museum*, VIII (1844); - *De Vlaemsche Commissie. Instelling, beraedslagingen, verslag, officiële oorkonden* (1859); - *Observations du Gouvernement sur le rapport de la*

commission chargée d'examiner les dispositions à prendre, dans l'intérêt de la langue et de la littérature flamande (1859); - P. de Haulleville, *La nationalité belge ou Flamands et Wallons* (1870); - L. Vanderkindere, *La Belgique de 1870 et le parti flamand*, in *Revue de Belgique* (15 december 1870); - Emile de Lavaleye, *Encore la question flamande*, in *Revue de Belgique* (15 maart 1871); - H. Pirenne, *Bibliographie de l'histoire de Belgique* (1893); - A. Vermeylen, *Kritiek der V.B.* (1895); - E. Picard, *L'Ame belge*, in *Revue Encyclopédique Larousse* (1897); - *Gedenkbladen van Willem Rogghé* (1898); - P. Fredericq, *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging*, 3 dln. (1906-'09); - E. Picard, *Essai d'une psychologie de la Nation Belge* (1907); - G. Kurth, *La Nationalité Belge* (1913); - A. Jacob, *Briefwisseling van, met en over Hendrik Conscience*, I-II (1913-'14); - L. Pesch, *Volk und Nation in der Geistesgeschichte Belgiens* (1941); - H. Kohn, *The Idea of Nationalisms. A Study in its origins and background* (1945, vertaald in het Duits: *Die Idee des Nationalismes*, 1950); - E. Barker, *National Character and the factors in its formation* (1948, vierde uitgave); - M. de Vroede, *Het Orangisme in de Vlaamse Beweging*, in *Nieuw Vlaams Tijdschrift* (1948); - G. Schmook, *Multatuli in de Vlaamse Gewesten* (1949); - E. Lemberg, *Geschiede des Nationalismus in Europa* (1950); - J. Stengers, *Sentiment national, sentiment orangiste et sentiment français à l'aube de notre indépendance*, in *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* (1950, p. 993-1029 en 1951, p. 61-92); - F. Hertz, *Nationality in history and politics* (1951, derde uitgave); - C.J.H. Hayes, *The historical evolution of modern nationalism* (1955, vijfde uitgave); - L. Wils, *Kanunnik Jan David* (1957); - M. de Vroede, *De Vlaamse Beweging in 1855-1856* (1960); - J.A. van Houtte, *Le sentiment national belge au XIXe siècle*, in *Revue Générale Belge* (februari 1961); - H.J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, 4 dln. (1963-'65); - J. Vandeplas, *De Vlaamse pers (1912-1914) en het federalisme*, in *Wetenschappelijke Tijdingen* (1966). 2. 1914-'18: L. Picard, *Vlaanderen na de oorlog* (1915); - P. Oszward, *Zur Belgischen Frage. Der Nationalitätenkampf der Flamen und Wallonen* (1915); - R. de Clercq, *Havere tegen Vlaanderen* (1916); - L. van Puyveide, *Het keerpunt der Vlaamsche Beweging* (1916); - F. van Cauwelaert, *Losse bladen over Staatskunde. I Vrij België* (1916); - C. Severus, *Vlaanderen's Weezang* (1916); - L. Dosfel, *Katholiek Activistisch Verweerschrift* (1917); - K. de Schaepdrijver en J. Charpentier, *Ontwikkelingsgang der Vlaamsche Frontbeweging en Open brieven der Vlaamsche Frontpartij* (1918); - L. van Puyvelde, *De Vlaamsche Beweging en de oorlog* (1918); - K. van den Oever, *De Vlaamsche Beweging* (1918); - W.J.L. van Es, *De Groot-Nederlandsche Gedachte* (1918); - J. de Cock, *Een Vlaming in de oorlogsklem* (z.j.); - C. Verschaeve, *Verzameld Werk*, 8 dln. (1954-'61); - H.J. Demoen, *Jeroom Leuridan* (1963); - *Uit het archief van Frans van Cauwelaert. I Gedenkschriften over Vlaamse Beweging en Belgische Politiek 1895-1918*, met inleiding en aantekeningen door R. de Schrijver (1971).

3. 1918-'40: P. Nothomb, *Etapes du nationalisme belge* (1918); - *De Vlaamsche Interpellatie* (1919); - A. Fierens, *Het Belgisch Vaderland* (1919); - O. Vos, *L'Unité belge en péril!* (1919); - H. Pirenne, *La Nation Belge et l'Allemagne* (1920); - L. van der Essen, *Pour la Belgique contre le séparatisme* (1920); - Th. van der Schelden (pseudoniem van L. Dosfel), *Over het Belgisch Vaderland van Dr. A. Fierens* (1920); - F. Ortt, *Staat en Volk* (1920); - P. Geyl, *Nederland en België* (1921); - R. Colleye, *Le nationalisme français de la Belgique* (1922); - J. Destrée, *Wallons et Flamands* (1923); - Edm. Rubbens, *Het gevaar van het nationalisme* (1923); - Th. van der Schelden (pseudoniem van L. Dosfel), *Het vraagstuk van het Vlaamsch-nationalisme* [1923]; - P. Geyl, *De Groot-Nederlandsche Gedachte* (1925); - Edm. Rubbens, *Een kritiek der Vlaamsche Beweging* (1927); - *Anti 30. Vlaanderen tegen België* (1927); - H.J. Elias, *Die politische Parteien und die flämische Bewegung seit dem Weltkriege*, in *Volk und Reich* (1928, p. 7-8); - P. Oszward, *Flandern und Groszniederland* (1928); - A. van de Poel, *Nationaliteit en Staat* (1928); - R.G. van den Hout, *La crise belge* (1930); - G. Truffaut, *La question des nationalités en Belgique* [1930]; - H. de Man, *Nationalisme en socialisme* (1931); - H.J. Elias, *Onze wording tot Natie* (1932); - *Volkseenheid* (1935); - Ch. de Burlet, *L'Unité nationale et la question linguistique dans l'histoire de Belgique* (1935); - J. Brans, *Het Dietsche bewustzijn in Zuid-Nederland* (1937); - *Nieuwe Richtlijnen* [1937]; - E. Vandervelde, M. Buset, H. Vos, L. Pierard, *Wallons-Flamands* (1938); - J. Hoogveld, *Het wezen der volksgemeenschap* (1939); - J. Brans, *De illusie der historische lotsverbondenheid* (1939); - J. Brans, *Het zelfstandigheidsnationalisme in de Vlaamsche Beweging* (1940); - V. Walgrave, *Het Vlaams-Belgisch conflict*, in *Kultuurleven* (1948); - L. Dosfel, *Verzameld Werk*, 7 dln. (z.j.); - C. Verschaeve, *Verzameld Werk*, 8 dln. (1954-'61); - D. Vansina, *Verschaeve getuigt* (1955); - A. Simon, *Le Cardinal Mercier* (1960); - A. de Brayne, *Joris van Severen* (1961); - A. Simon, *L'influence de l'Eglise sur la vie politique dans l'entre deux guerre*, in *Res Publica* (1962); - A. Simon, *Le Cardinal Mercier et l'idée de patrie*, in *Sentiment national en Allemagne et en Belgique* (1963); -

H.J. Demoen, *Jeroom Leuridan* (1963); - R. Roemans en H. van Assche, *Frans van Cauwelaert* (1963); - A. Simon, *Le Cardinal Mercier et la politique*, in *Res Publica* (1964); - M. Cordemans, *Edmond Rubbens* (1965); - H.J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, IV (1965); - *Huldeboek Robrecht de Smet* (1968); - K. van Isacker, *Herderlijke brieven over politiek* (1969).

Verslagen van de IJzerbedevaarten, de congressen van de Katholieke Vlaamse Landsbond, het Davidsfonds, de Groot-Nederlandse Studentencongressen.

4. 1940-'44: J. Brans, *Vlaanderen en de idee belge* (1941); - J. van de Wiele, *Op zoek naar een vaderland* (1942); - P. Struye, *L'évolution du sentiment public en Belgique sous l'occupation allemande* (1945); - *Het Proces Borginon* (1948); - V. Walgrave, *Het Vlaams-Belgisch conflict*, in *Kultuurleven* (1948); - *Het Proces Romsée* (1950); - C. Verschaeve, *Verzameld Werk*, 8 dln. (1954-'61); - H. Borginon, *Oorsprong en motieven van de kollaboratie*, in *Handelingen van het Kongres van het Vlaams Verzet* (1958); - *Het tweede Aktivisme* (brochure, 1962); - J.A. Nuyens, *L.J. Callewaert* (1969); - J. van Dingenen, *Waarom wij collaboreerden*, in *Broederband* (1970).

5. 1944-'70: A. Dondeyne, *Staatsburgerlijke Opvoeding* (1944); - E. Blancquaert, *Grondslagen van de Belgische Gedachte* (1945); - R. Herreman, *Vlaanderen, let op uw zaak!* (1945); - *Verslag over het Algemeen Congres van het Davidsfonds* (1946); - *Volledig Verslagboek van het 19^e Congres van de Kath. Vl. Landsbond* (1947); - Vermeulen-fonds, *Stand en uitbouw van de Vlaamse Beweging*, 3 dln. (1947-'48); - J. Boon, *Een vaderland om te beminnen of de ontmoeting van de Vlaamse en de Belgische Gedachte* (1948); - L. Kiebooms, *De algemene lijn in de Vlaamse Beweging* (1948); - G. Philips, *Katholieke Aktie, Vlaamse Beweging en Politiek* (1949); - H. van Dorsvelt, *De laatste loodjes* (1949); - V. Walgrave, *Onze Vlaamse Volksbeweging* (1949); - F. van der Elst, *Vlaamse Beweging en Vlaams-nationalisme* (1950); - L. Picard, *Het einde van het Vlaams-nationalisme en de bevrijding van de flamingant* (1950); - L. Kiebooms, *Eenheidsstaat of federatie?* (1953); - *Het Vlaamse Federalisme* (1954); - H. Fayat, *De Vlaamse Beweging, naar de vervulling* (1955); - Terlinden, *La Belgique nation bilingue* (1959); - F. van der Elst, *Het Standpunt van de Volksunie* (1961); - P. van Zeeland, *S.O.S. Om een uitweg te vinden* (1962); - F. Périn, *La Belgique au défi* (1962); - E. de la Vallée Pousin, *La crise de la nationalité belge*, in *Revue Générale Belge* (februari 1963); - P. Harmel, *La Belgique à l'heure des décisions* (1964); - P. van Zeeland, *Voor een nieuw eendrachtig België* (1966); - F. van der Elst, *Volksunie, fundament en taak* (1967); - L. Outers, *Le divorce belge* (1968); - E.C. Dayez, *La Belgique est-elle morte?* (1969); - *Verslag over de besprekingen van de Werkgroep voor de communautaire problemen* (1969); - A. Patris, *Wallonie '70. Naissance d'un peuple* (1970); - A. Kabugudu et J. Nuttin, *Le Changement d'attitude envers la Belgique chez des étudiants flamands*, in *Psychol. Belg.* (1971).

FRANS VAN DER ELST